Ödesåren 1808–1809

av Bo G Hall

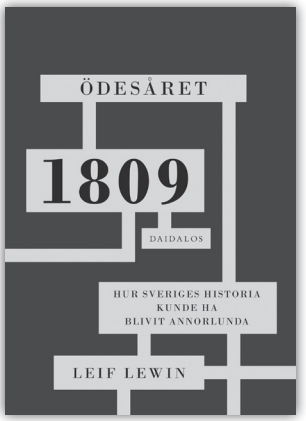

TITEL:
Ödesåret 1809: Hur Sveriges historia kunde ha blivit annorlunda
FÖRFATTARE:
Leif Lewin
FÖRLAG:
Daidalos, 2022

Finska kriget 1808–1809
Martin Hårdstedt
Historiska Media, 2022

VAD HADE HÄNT om Gabriel Princip missat med sin pistol den där sommardagen i Sarajevo 1914? Eller om den okände skytten i Fredrikshald 1718 inte nått sitt mål eller attentatet mot Hitler 20 juli 1944 varit framgångsrikt? Hade Julius Caesar kunnat överleva de sammansvurnas knivattack? Finns det skäl att förvänta sig att historien i de fallen slagit in på en annan riktning?

Den här typen av kontrafaktiska frågor om det förgångna har ofta fascinerat. Men när jag läste historia – först på Frescati och sedermera som doktorand i Uppsala – stod den här typen av ”hur kunde det gått – om inte …”-funderingar inte särskilt högt i kurs vid akademien. De ansågs helt enkelt inte höra hemma inom någon riktig forskning, ja, utgjorde helt enkelt inte vetenskap eftersom de i stor omfattning måste ge plats åt rena spekulationer. På sina håll – inte enbart bland företrädare med en stark marxistisk eller weibulliansk övertygelse – fanns och finns en deterministisk grundsyn av innebörd att hur man än agerar skulle resultatet på något sätt ändå vara fastställt redan i förväg.

Kring detta tema har statsvetarprofessorn Leif Lewin skrivit en på flera sätt mycket stimulerande bok. Den håller sig långt ifrån de lärda men lekfulla spekulationer man annars lätt skulle kunna befara. För att inte hamna i alltför lössläppta fria tankar i osannolikhetens diffusa värld sätter han i stället upp ett antal strikta kriterier att iakttaga. Man får således inte diskutera det som ligger alltför långt tillbaks i tiden och dessutom ska vad han kallar ”nykter realism” eftersträvas. Lika viktigt är att inte sväva ut i oväsentligheter utan hela tiden hålla fast vid ”det essentiella”. Vidare bör man helst bara byta ut en förutsättning i taget och behålla övriga förhållanden intakta,

För att se om ett alternativt händelseförlopp skulle kunna vara möjligt behandlar Lewin tre centrala och avgörande skeenden i svensk historia. Alla har ett nära tidsmässigt samband med att vårt land 1808–1809

förlorade en tredjedel av sitt territorium och blev av med Finland, den östra rikshalvan. I tur och ordning diskuterar författaren de enskilda omständigheterna kring kriget med Ryssland, dramatiken kring avsättningen av Gustav IV Adolf samt den omvälvande tillkomsten av en ny författning med dess uttalade maktfördelning mellan monark, riksdag och domstolar.

Lewins slutsatser blir att utgången inom alla tre områden mycket väl kunde ha blivit en annan. Hans resonemang kan sammanfattas i ett antal korta ord. Det förlorade kriget berodde sålunda i hög grad på överklassens defaitism, illustrerad av officerarnas försummade möjligheter och allmänna pessimism. Omotiverade reträtter liksom en valhänt hantering av olika försörjningsfrågor hörde till bilden menar han, samt dubbla lojaliteter och tendenser till insubordination.

Att i sin tur kungen tvangs bort från tronen var inte nödvändigtvis följden av att han var oduglig som regent. Hans arrestering utvecklades till något av en farsartad improvisation och kunde i själva verket mycket väl ha misslyckats och han kommit undan. Vad så slutligen gäller den nya grundlagen, fick denna stora brister genom att hastas fram i ett för landets överlevnad synnerligen kritiskt läge. Den kunde mot en sådan bakgrund lätt ha givits en annorlunda utformning.

På många sätt är Lewins resonemang både intressanta och tankeväckande. När det gäller de militära inslagen kan de dessutom lämpligt nog jämföras och granskas med hjälp av en likaså färsk redovisning av hela kriget 1808–1809 av Martin Hårdstedt. Från sin professorsstol i Umeå har denne redan tidigare närmare studerat olika inslag i konflikten.

I den nya boken ger han en komprimerad men ändå detaljerad redovisning av stridernas förlopp – allt ifrån starten med de ryska styrkornas inmarsch över gränsen en tidig februarimorgon och den snabba och oväntade förlusten av Sveaborg. Den händelsen karaktäriserar han förresten som resultatet av ett klart förräderi av fästningens kommendant amiralen Carl Olof Cronstedt. Dennes bevekelsegrunder är en fråga som historikerna ägnat stor uppmärksamhet under åren. Därefter redovisar Hårdstedt den svenska reträtten vårvintern 1808 till trakten av Uleåborg men också framryckningen under sommaren ner mot Vasa och i inlandet förbi Kuopio – liksom de fortsatta operationerna.

Efter misslyckade svenska landstigningsförsök vid Vasa och Åbo fullbordades nederlaget påföljande år men nu på vår sida Bottenviken. I den senare delen av mars – ungefär samtidigt med statsvälvningen i Stockholm -- inledde ryssarna tre anfall mot Sverige; mot Åland, Torneå och Umeå. För riksledningen kom dessa operationer som en chock och efter svåra förluster på Åland tvangs svenskarna retirera till Grisslehamn.

Parallellt med detta tågade drygt 3 700 ryska soldater överraskande och mycket dristigt över Norra Kvarkens isar och nådde den 22 mars det svenska fastlandet. Där erövrade de Umeå men fick kort tid därefter kontraorder och återvände till Vasa. Även i de inre delarna av Bottenviken gick ryssarna fram.

Den ryska övermakten var dock för stor på de olika fronterna. De definitiva finalstriderna kom som bekant att stå på sensommaren i Västerbotten med slagen vid Sävar och Rata. Det sistnämnda var det blodigaste under hela kriget med ca 1 000 stupade varav 400 svenskar.

Enligt Hårdstedt var den nakna sanningen att Sverige helt enkelt saknade resurser att fortsätta kriget. I hans skildring möter läsarna för övrigt många av de välbekanta gestalterna hos Runebergs ”Fänrik Ståls sägner” – om ock i ett betydligt mer rättvisande och mindre romantiserat perspektiv.

Efter utdragna förhandlingar i Fredrikshamn kunde fredsfördraget med Ryssland undertecknas den 17 september 1809. Den finska rikshalvan var förlorad. Det enda man från svensk sida lyckades utverka under överläggningarna var att gränsen försköts något från Kalix till Torneå.

Hur står sig då Lewins tankegångar i ljuset av Umekollegans redovisning? Utan tvivel mycket bra. De främsta orsakerna till nederlaget låg såväl i hur översta krigsledningen i Stockholm agerade som i hanteringen av de problem på plats som mötte krigföringen. Med några få undantag – främst Georg Carl von Döbeln – tycks de svenska militära ledarna ha uppträtt mycket passivt; för att inte säga tvehågset. De överdrev ofta storleken hos de ryska trupper som de hade emot sig.

In summa: Trots sina tämligen begränsade format bör båda volymerna kunna intressera många som önskar närmare kunskap om händelseförloppen när denna Sveriges ödestimma slog för mer än tvåhundra år sedan. Men också få veta mera om hur utgången kunde ha blivit annorlunda.

Författaren är fil dr, ledamot av KKrVA och tidigare kommerseråd.